

Тетяна Соловйова,
Олеся Ткаченко
(Переяслав-Хмельницький)

СУКОННЕ ВИРОБНИЦТВО ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається суконне виробництво Волинської губернії у першій чверті ХІХ ст., зокрема становлення суконної мануфактури. Дослідження спрямоване на визначення особливостей економічного розвитку українських земель у складі Російської імперії. Взято до уваги саме розвиток Волинської губернії, її особливості та проблеми у першій чверті ХІХ ст.

Метою статті є дослідження економічного розвитку Волинської губернії у дореформений період.

При написання статті були використанні такі методи як: історичний, хронологічний, аналізу праць дослідників та порівняння.

Дослідивши та проаналізувавши всі використані джерела, слід зазначити, що на розвиток суконного виробництва у Волинській губернії негативно впливали феодальні відносини Російської імперії. Це породжувало низку проблем: обмежений ринок збуту, нестача висококваліфікованих робітників та непродуктивне використання ткацьких і прядильних машин. Розвиток мануфактурної промисловості значною мірою визначався становищем села, соціальним складом селянства. Аграрні умови мали вплив на соціальний склад мануфактури, її економічну природу.

Ключові слова: промисловість, мануфактура, сукно, спеціалізація, підприємства, сировина.

Визначне місце в розвитку товарного виробництва належало промисловості. Відділяючись від землеробства, промисловість, з одного боку, створювала для нього ринок (сировину для підприємств і продукти харчування для населення, зокрема, міст), з іншого – забезпечувала через ринок сільське населення своїми товарами. Зростання промислового виробництва було одним із визначальних факторів розкладу феодального способу виробництва, розхитування властивого йому натурального господарства.

Одним із важливих напрямів історичних досліджень є вивчення сутності та перебігу економічних процесів та їхніх взаємозв'язків в існуючих у минулому соціально-економічних системах. Тому актуальним нині є дослідження економічного розвитку українських земель у дореформений період в одній із губерній Російської імперії – Волинській. Промисловий розвиток Волині мав свою специфіку, тому цій проблемі присвячені наукові розвідки істориків, економістів, краєзнавців, зокрема І.О. Гуржія, Т.І. Дерев'янкіна, Г.Д. Казьмирчука, Т.М. Соловйової, А.Г. Філінюк [1-3, 6].

Промисловий розвиток Правобережжя має цілий ряд особливостей, найістотнішими з яких були співіснування дрібних селянських промислів і підприємств мануфактурного типу з поступовим перетворенням їх у машинну індустрію, значний вплив купецького капіталу, застосування кріпосної праці у великому промисловому виробництві. Для першої чверті ХІХ ст. характерним було збільшення кількості вотчинно-поміщицьких мануфактур (фабрик і заводів), поява нових галузей промисловості, поширення селянських промислів.

Нові явища особливо виразно проявились у мануфактурному виробництві, яке розвинулося на базі дрібних селянських промислів і міського ремесла. Поширення мануфактур у різних регіонах України було характерним ще для ХVІІІ ст. Проте вони не відразу набували капіталістичного характеру. В умовах панування натурального господарства існувало багато

мануфактурних кустарно-кооперативних підприємств, де всі виробничі процеси здійснювалися лише на основі підневільної праці, що значною мірою обмежувало зростання мануфактурного виробництва.

На Правобережжі діяла певна кількість промислових підприємств, які одночасно використовували кріпосну та вільнонайману працю. Ці заклади мали змішаний характер і свідчили про перехідний етап від феодального виробництва до капіталістичного.

Новою в промисловості України була мануфактура з цілою системою експлуатації праці найманих робітників. Вона виникла в результаті розкладу дрібного товарного виробництва і підпорядкування його капіталові. Саме така мануфактура впливала на процес ломки феодальних відносин і заміни їх буржуазними.

На відміну від капіталістичної, вотчинна мануфактура утворилася внаслідок втягування в товарно-грошові відносини господарств феодалів, монопольного володіння феодалів робочою силою, а також наявності у селян необхідних навиків виконання мануфактурних робіт. Поява і зростання великих мануфактур, вкладання у їх будівництво і розвиток значних коштів, свідчили про формування нового типу підприємств, капіталістичних за своїм характером.

Тогочасні мануфактурні та фабрично-заводські підприємства Правобережної України поділялися на два типи: капіталістичні і феодально-кріпосницькі. До перших належали підприємства, що перебували у власності купців, міщан і селян, а до других – поміщицькі, вотчинно-посесійні та державні. Названі типи промислових підприємств мали суттєві відмінності. Якщо на підприємствах першого типу застосовувалася вільнонаймана праця, то на підприємствах другого типу – кріпосна, примусова. Якщо на перших існувала договірна заробітна плата, то на других її або зовсім не було, або вона мала примусову форму. Капіталістичні підприємства працювали для широкого ринку, а феодально-кріпосницькі – значною мірою для задоволення потреб казни і маєтку.

Створенню поміщиками підприємств сприяв, по-перше, невисокий рівень розвитку продуктивних сил, по-друге, наявність «дармової» робочої сили та власної сировини і, по-третє, протекціоністська політика царського уряду. Поміщицьке підприємство набрало значного поширення в тих галузях промисловості, для яких основна частина сировини вироблялась у власному господарстві, і де протягом тривалого часу зберігалася примітивна техніка.

Купецько-селянські мануфактури, фабрики і заводи базувалися на найманій праці, використовуючи передову на той час техніку і технологію зокрема, використання сили вітру. Розвиток мануфактурної промисловості значною мірою визначався становищем села, соціальним складом селянства. Аграрні умови мали вплив на соціальний склад мануфактури, її економічну природу.

До найпоширеніших галузей Правобережної України в цілому, і Волинської губернії зокрема, належить суконне виробництво, яке було значним за обсягом споживчої сировини і виробленої продукції. Основою суконної галузі були поміщицькі підприємства, що зумовило широке використання тут кріпосної праці. Проникнення капіталу у сферу кріпосного режиму породжувало своєрідні форми мануфактури (посесійні і вотчинні), в економічному устрої яких елементи кріпосництва були дуже сильними (посесійні мануфактури), або взагалі переважали (вотчинні мануфактури). Посесійна мануфактура – це різновид феодалізованої мануфактури, в межах якої капіталістичні методи експлуатації тісно перепліталися з кріпосницькими. Характерною особливістю посесійних мануфактур є те, що, будучи спочатку державними і потрапляючи потім до рук приватних власників, вони так обростали селами, що поступово перетворювалися у вотчинні, або просто кріпосні.

Досліджуючи мануфактурну промисловість Волині на початку XIX ст., слід відзначити, що вона майже цілком була розташована в сільській місцевості. У селах знаходилася більшість підприємств і вони давали основну масу продукції. Питома вага міст у мануфактурному виробництві була незначною.

Вотчинні мануфактури розміщувалися, головним чином, у землеробських селах, що входили до складу поміщицьких маєтків. Вотчинні мануфактури, як правило, орієнтувалися

на державний ринок, тому що вони не були спроможними конкурувати на вільному ринку. До 1809 р. до власників мануфактур вживалися примусові заходи, тому що мануфактуристи іноді ухилялися від поставок казни і реалізовували свою продукцію на вільному ринку. Так, з 1801 р. державним і зобов'язаним поміщицьким підприємствам заборонялося виробляти тонкі сукна. У 1805-1807 рр. попит на сукно збільшився, а задовольнити його комісаріат не міг. У зв'язку з цим було видано указ від 26 червня 1808 р., який зобов'язував вотчинників провести додаткову розверстку і надалі фарбувати сукно тільки в зелений колір. У випадку порушення заборони на торгівлю армійським сукном карати не тільки тих, хто продає, а й тих, хто купує. Правда, царський уряд вживав деяких заходів і для заохочення підприємців, зокрема, їм видавалися позики, а з 1808 р. дозволялося купувати селян [4, с. 56-57].

Запроваджені заходи не розв'язували питання забезпечення казни сукном, тому уряд змушений був наприкінці 1809 р. частково ліквідувати примусову регламентацію і надати суконній промисловості деяку господарську самостійність. Указом від 21 жовтня 1809 р. дозволялася (поки що з обмеженнями), торгівля сукном на вільному ринку. Мануфактури щорічно, після виконання державних поставок, одержували право вільно продавати всю продукцію, вироблену понад поставок. Підприємства, що засновувалися після 1809 р., одержували таке право тільки за умови обов'язкової щорічної поставки не менше 400 аршинів від кожного верстата. У 1810-1811 рр. були дещо полегшені умови здачі армійського сукна в казну. Маніфестом від 1 листопада 1810 р. встановлювалися нові позички. Мануфактуристи, які виявили бажання поставляти вироби понад затверджені для них норми, могли одержувати позики «за кожні 1000 аршинів по 3000 крб. на 10 років без процентів» [4, с. 57].

Головним у новій системі заходів було те, що в певних межах допускалася вільна торгівля. У 1816 р. останні обмеження щодо мануфактур були зняті. За указом від 13 липня 1816 р. підприємці звільнилися від обов'язкових поставок казни й одержали право вільної торгівлі своїми виробами. Так суконна промисловість почала розвиватися винятково на основі приватної ініціативи. Внаслідок цього через 6 років, у 1822 р., пропозиція вперше перевищила попит казни [2, с. 77]. Таким чином, була розв'язана проблема забезпечення державних замовлень на сукно.

Аналізуючи стан мануфактурної промисловості, слід зазначити, що у цей період виникає і ряд сукноткацьких підприємств, значна частина яких належала до розряду капіталістичних. Вони не вкладалися в межі вотчинних і посесійних мануфактур. Після скасування обмежень у 1816 р. слід було чекати, що капіталістичне виробництво зростатиме ще більшими темпами. Проте, цього не сталося, тому що поміщики довгий час монополюно володіли робочою силою і мали в своєму розпорядженні сировину і паливо. Крім того, на вотчинне виробництво не впливали майже ніякі тарифи. Спеціалізуючись переважно на армійському сукні, поміщики одержували субсидії, мали гарантований збут у казну.

Суконна промисловість Волинської губернії мала особливості: характеризувалася переважно дрібними підприємствами. Волинь була головним центром капіталістичного суконного виробництва України. У 1804 р. в губернії було 4 суконні мануфактури. У 1805 р. їхня кількість залишається такою ж. Це були підприємства капіталістичного типу з 330 найманими робітниками. Маючи 21 верстат, вони давали на рік 27 352 аршини продукції, в основному армійського сукна (23 267 аршинів) [4, арк. 11, зв. – 12].

До 1808 р. суконні фабрики Волині не привертали до себе особливої уваги. 26 і 30 червня 1807 р. у доповіді губернатора говорилося про «посилення вичинки солдатського сукна» і особлива увага зверталася на «згуртування мешканців Волинської губернії для зведення фабрик». Якщо раніше було 5 таких фабрик із 26 верстатами, то протягом 1808 р., особливо з вересня місяця відкриті такі заклади: в Житомирському повіті – полотняний дім на три верстати, у м. Рівному – євреєм Магдоною Шмуліовичем Барманом на три верстати, у Ровенському повіті – поміщиком Ю. Валевським на один верстат, у тому ж Ровенському

повіті – іноземцем Посином на один верстат та міщанином Нейманом Лейхровичем Чацьким на три верстати, в Заславському повіті – поміщиком Добровольським на один верстат, у Володимирському повіті – поміщиком Страйновським на шість верстатів [5, арк. 127, зв. –128].

Крім цих невеликих закладаються більш значні підприємства. Зокрема, у Новоград-Волинському повіті таємним радником сенатором графом Нелинським закладається підприємство на 140 верстатів, у місті Новгород-Волинську – міщанином Генбельманом на 10 верстатів; у місті Житомирі при «будинку суспільного презирства – на 4 верстати»[5, арк. 128]. Передбачалося, що ці фабрики до 1810 р. повинні випускати до 78 000 аршинів сукна [5, арк. 129].

У 1809 р. мануфактури по виробництву сукна розташовувалися вже в Житомирському повіті (с. Озадівка), Луцькому (м. Домбровиця), Новоград-Волинському (с. Велика Романівка, Корець), Острозькому (с. Гоща), Ровенському (с. Березне).

У 1812 р. кількість мануфактур по виробництву сукна збільшується і географія їх розташування змінюється. Так, мануфактури з'являються у Володимирському повіті (м. Горохів), Житомирському (с. Іванків, м. Івниця), Острозькому (с. Симонів, с. Тудорів), Ровенському (м. Горінград, с. Деражне, с. Коростянин, с. Самостріли, с. Сінне, с. Устя).

У 1816 р. у Волинській губернії вже налічувалося 40 суконних мануфактур. У 1823 р. до існуючих додалися нововідкриті в м. Заславлі, селах Антонінах, Підлужному.

У 1823 р. на загальному фоні виділялася Корецька мануфактура спадкоємців князя Й. Чорторийського, на якій вироблялося 21 311 аршинів сукна. Ровенська мануфактура виробляла 66 000 аршинів сукна, а чотири підприємства князя Сангушка – 77 129 аршинів. Із 31 підприємства губернії капіталістичний характер носило 20, на них виробляли 132 901 аршинів сукна, або 51 % загального обсягу виробництва. Із загального обсягу виробництва капіталістичних підприємств України майже 60 % припадало на Волинську губернію. До кінця першої чверті XIX ст. Волинь займала одне з перших місць у мануфактурному виробництві України [5, арк. 130].

Отже, аналіз суконної мануфактурної промисловості Волинської губернії у першій чверті XIX ст. свідчить про негативний вплив на цю галузь феодальних відносин: не вистачало вільнонайманих робітників, ринок збуту був обмежений, прядильні і ткацькі машини використовувалися непродуктивно. Машинному виробництву потрібні були висококваліфіковані кадри, яких не було в достатній кількості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гуржій І.О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. / І.О. Гуржій. – К.: Наукова думка, 1954. – 452 с.
2. Дерев'янкін Т.І. Мануфактура на Україні в кінці XVIII – першій половині XIX ст. / Т.І. Дерев'янкін. – К.: Наукова думка, 1960. – 127 с.
3. Казьмирчук Г.Д. Соціально-економічний розвиток Правобережної України в першій чверті XIX століття / Г.Д. Казьмирчук, Т.М. Соловійова. – К.: ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1998. – 174 с.
4. Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі (РДІА): Ф. 1290 – Центральный статистический комитет Министерства внутренних дел: Оп.1. – Спр.4. О поставках в казну армейского сукна жителями Вольнской губернии. – 35 арк.
5. Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі (РДІА): Ф. 1281 – Совет Министров внутренних дел: Оп.11, 1804-1810. – Спр.31. Отчет о состоянии Вольнской губернии. – 235 арк.
6. Філінюк А.Г. Правобережна Україна наприкінці XVIII – на початку XX століття: тенденції розвитку і соціальної трансформації: наукове видання / А.Г. Філінюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 728 с.

REFERENCES

1. Hurzhiy I.O. Rozklad feodalno-kriposnytskoyi systemy v silskomu hospodarstvi Ukrayiny pershoyi polovyny XIX st. / I.O. Hurzhiy. – K.: Naukova dumka, 1954. – 452 s.
2. Derevyankin T.I. Manufaktura na Ukrayini v kintsi XVIII – pershiy polovyni XIX st. / T.I. Derevyankin. – K.: Naukova dumka, 1960. – 127 s.
3. Kazmyrchuk H.D. Sotsialno-ekonomichnyy rozvytok Pravoberezhnoyi Ukrayiny v pershiy chverti XIX stolittya / H.D. Kazmyrchuk, T.M. Solovyova. – K.: TOV «Mizhnar. fin. ahentsiya», 1998. – 174 s.
4. Rosiyskyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv u Sankt-Peterburzi (RDIA): F. 1290. – Tsentralnyy statisticheskiy komitet Ministerstva vnutrennikh del: Op.1. – Spr.4. O postavkakh v kaznu armeyskogo sukna zhatelyami Volynskoy gubernii. – 35 ark.
5. Rosiyskyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv u Sankt-Peterburzi (RDIA): F. 1281. – Sovet Ministrov vnutrennikh del: Op.11, 1804-1810, spr. 31. Otchet o sostoyanii Volynskoy gubernii. – 235 ark.
6. Filinyuk A.H. Pravoberezhna Ukrayina naprykintsi XVIII na pochatku XX stolittya: tendentsiyi rozvytku i sotsialnoyi transformatsiyi: naukove vydannya / A.H. Filinyuk. – Kamyanets-Podilskyy: Aksioma, 2010. – 728 s.

Соловйова Т., Ткаченко О. Суконное производство Волынской губернии в первой четверти XIX века.

В статье рассматривается суконное производство Волынской губернии в первой четверти XIX в., в частности становление суконной мануфактуры. Исследование направлено на определение особенностей экономического развития украинских земель в составе Российской империи. Принято во внимание именно развитие Волынской губернии, ее особенности и проблемы в первой четверти XIX в.

Целью статьи является исследование экономического развития Волынской губернии в дореформенный период.

При написании статьи были использованы такие методы как: исторический, хронологический, анализу трудов исследователей и сравнения.

Исследовав и проанализировав все использованные источники, следует отметить, что на развитие суконного производства в Волынской губернии отрицательно влияли феодальные отношения в Российской империи. Это породило ряд проблем: ограниченный рынок сбыта, недостаток высококвалифицированных рабочих и непродуктивное использование ткацких и прядильных машин. Развитие мануфактурной промышленности в значительной степени определялось положением села, социальным составом крестьянства. Аграрные условия имели влияние на социальный статус мануфактуры, ее экономическую природу.

Ключевые слова: *промышленность, мануфактура, сукно, специализация, предприятия, сырье.*

Solovyova T., Tkachenko O. Cloth Volyn province production in the first quarter of XIX century.

This article deals with the production of cloth in Volyn province in the first quarter of the nineteenth century, in particular the formation of cloth manufacture. The research aimed at determination peculiarities of the economic development of Ukrainian lands as the part of Russian Empire. The development of Volyn province, its characteristics and problems in the first quarter of the nineteenth century are taken into consideration.

The aim of the article is investigation of economic development of Volyn province in the pre-reform period.

By writing the article we used such methods as historical, chronological, analysis of research work and comparison.

Having examined and analyzed all sources used, it should be noted that there was negative influence on the development of cloth manufacture in the Volyn province, produced by feudal relations in Russian Empire. This led to a series of problems, such as limited market , lack of skilled workers and unproductive use of weaving and spinning machines. The development of the manufacturing industry was largely determined by the position of the village, the social structure of the peasantry. Agricultural conditions had influence on the social structure of manufactory, its economic nature.

Keywords: *industry, manufactory, cloth, specialization, enterprises, raw stuff.*

Одержано 26.03.2014.